

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка

На правах рукопису

ГЛУЗИЦЬКА ВАЛЕНТИНА АНАТОЛІЇВНА

ТРАГІЧНЕ І ГЕРОЇЧНЕ В ПОВІСТЯХ

В.БІКОВА 80-Х РОКІВ

Ю.ОІ.ОІ - Російське літе-
ратура

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук

Київ - 1994

00755924 (W) с рукопис.

AB 31.213

Робота виконана на кафедрі російської літератури
Львівського державного університету ім.І.Франка.

Науковий керівник:

доктор філологічних
наук, професор
Е.Ф.МОРОЗОВА

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАН
України, доктор філо-
логічних наук, професор
Н.Є.КРУТІКОВА,

кандидат філологічних
наук, доцент
С.А.КРИВОШАПОВА

Провідна організація:

Український державний
педагогічний універси-
тет ім.М.П.Драгоманова

Захист відбудеться " _____ " грудня 1994 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.24.01 при Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України /252001, Київ, вул.М.Грушевського, 4, 3-й поверх/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України.

Автореферат розісланий " _____ " _____ 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

О.І.ГАЙНИЧЕРУ

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Творчість Василя Бикова займає помітне місце у сучасній літературі. В Білорусі письменника часто називають "совістю нації", віддають цим належне його таланту, громадянській позиції. Популярність Василя Бикова вже давно вийшла за межі рідної землі. Видатні досягнення митця у розвитку літератури, безкомпромісні пошуки правди про людину ХХ століття на вирішальних поворотах історії надали його творчості дійсно світового значення.

Твори Василя Бикова перекладались всіма мовами народів співдружності, в тому числі і українською. Всі повісті письменника перекладені російською мовою ним самим. Завдяки цьому російські тлумачення творів митця максимально наближені до білоруських текстів, точно відтворюють драматизм змісту, не знижують національної своєрідності. Тому можна сказати, що твори Василя Бикова знайшли друге життя в російській літературі. Російська критика завжди розглядала його повісті у російському літературному контексті поряд з творами Г.Бекланова, К.Бондарєва, В.Курочкіна, Б.Весильєва та ін. Спільність долі письменників зумовила схожість тем, сюжетів, посилену увагу до розкриття трагічних ситуацій війни. Саме в повістях Г.Бекланова, К.Бондарєва, К.Воробйова, В.Бикова поз'ясується поява " нової хвилі " у розвитку воєнної прози, яка стала помітна в кінці 50-х на початку 60-х років. У творах письменників " нової хвилі " головні герої - майже завжди молоді люди, які несподівано вирвані війною з мирного життя. Крім цього, всі повісті відзначаються максимальною концентрацією дії: один бій, один плацдарм, одна рота. Така зосередженість дозволила письменникам більш контрастно висвітлити переживання людини на війні, показати її поведінку в екстремальних ситуаціях, правдиве відтворити будні фронтового життя. Все це розширяло можливості зображення трагічного і героїчного на війні.

Творчість Василя Бикова помітно виділялась серед повістей " нової хвилі ". Вже перші твори письменника відзначались своєрідністю, нестандартним зображенням війни. Його повісті 60-х-70-х років загострили увагу на проблемах цінності перемоги, моральної активності особистості, осягненні суті людини у звичайних і екстремальних ситуаціях. Не відміну від Г.Бекланова,

Ю.Бондерева, Б.Васильєва, О.Гончара та інших Василь Биков зберіг відданість виключно військовій тематиці і у 80-х роках. Від "окопних" повістей письменник перейшов не до зображення післявоєнної долі фронтовиків, а до партизанської тематики, до життя людей в умовах окупації, до боротьби підпільників. Саме там сплелися для митця морально-гуманістичні проблеми, які загострилися у військовий час, і глибинне життя народу, його трагічність і героїчність. Крім того, в порівнянні з попередніми творами самого В.Бикова і військовою прозою інших письменників, у повістях 80-х років "Знак бід", "Кар'єр", "В тумані" максимально психологізовані і образи героїв, і конфлікти, дещо по-новому оцінені прояви трагічного і героїчного на війні. Тому дослідження творчості Василя Бикова 80-х років має велике значення для аналізу розвитку військової прози, для розуміння еволюції самого письменника, для осмислення категорій трагічного і героїчного, різноманітності їх проявів у художніх творах.

Метою роботи є аналіз повістей В.Бикова 80-х років "Знак бід", "Кар'єр", "В тумані" в порівнянні з іншими військовими творами російських письменників з точки зору втілення в них трагічного і героїчного. Осмислення цих категорій в останніх повістях В.Бикова є суттєвим етапом розвитку і творчості письменника, і сучасної літератури в цілому.

Проблематика дослідження і його актуальність. Актуальність теми визначається перш за все значенням творчості Василя Бикова, його місцем у сучасній літературі. Не менш важливим є і те, що проблеми, які художньо аналізує письменник у повістях 80-х років, залишаються актуальними і сьогодні: жорстокість і антигуманність війни, збереження совісті і порядності в екстремальних ситуаціях, милосердя і довіра до людей та ін. Сьогодні, коли нерідко можна зустріти скептичні висловлювання щодо героїзму взагалі і до масового героїзму народу у Великій Вітчизняній війні зокрема, не менш актуальною залишається і проблема художнього дослідження цього поняття в літературних творах. Це дає можливість краще зрозуміти основи народного характеру, а також індивідуальні

особливості людини.

Зв'язання дослідження: виявлення своєрідності трігичних конфліктів повістей В. Бикова 80-х років в порівнянні з попередніми воєнними творами; аналіз трактування трігичних і героїчних характерів і засобів їх художнього вирішення; узагальнення дещо нового трактування трігичного і героїчного в останніх творах письменника. Творчість В. Бикова 80-х років аналізується у світлі категорій трігичного і героїчного, тому у роботі ці категорії розглянуті в історичному плані і сучасному розумінні.

Наукова новизна роботи визначається тим, що повісті В. Бикова восьмидесятих років глибоко і всебічно ще не вивчені, поки що вони оцінені на рівні рецензій або оглядових статей. Запропоноване дослідження - перша спроба аналізу цих повістей з точки зору втілення в них трігичного і героїчного у соціальному і моральному вирішенні, що дає більш повну уяву про творчу еволюцію письменника і можливість використання категорій трігичного і героїчного в літературних творах.

Методологія, метод дослідження. Методологічна основа роботи - праці зарубіжних та вітчизняних літературознавців з питань трігичного і героїчного, з теорії літератури. У дослідженні використано історичний та порівняльно-типологічний методи.

Апробація роботи і її практичне значення. Основні положення і висновки дисертації відтворені у двох публікаціях. Дисертація обговорена і схвалена кафедрою російської літератури Львівського університету. Результати досліджень доповідались на регіональних наукових читаннях.

Матеріали і положення роботи можуть бути використані літературознавцями для розроблення категорій трігичного і героїчного, а також викладачами вузів у курсі сучасної літератури, у спецкурсі з проблем сучасної прози про Велику Вітчизняну війну, у лекційно-пропагандистській роботі.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У в с т у п і обґрунтовується актуальність теми, мета, завдання дослідження та його наукове новизна. Також дається короткий критичний огляд літератури з тих питань, що розглядаються.

У першому розділі "Трагічне і героїчне в історичному плані і в сучасному розумінні" проводиться аналіз поглядів учених різних епох (Арістотеля, Г.Е.Лессінґа, Г.С.Сковороди, Г.В.Ф.Гегеля, В.Г.Белінського, М.Г.Чернишевського, І.Я.Франка, Ап.Григор'єва, Л.Українки, В.Соловйова) на категорії трагічного і героїчного. Тут подане сучасне розуміння цих категорій, висвітлено різні їх аспекти, розглядається суть і своєрідність трагічних конфліктів, трагічних і героїчних характерів.

Відомо, що спроби теоретично осмислити суть трагічного в літературі пов'язані з жанром трагедії у Давній Греції. Першим найбільш глибоким теоретичним дослідженням суті трагічного є "Поетика" Арістотеля, де викладено систематизоване розуміння цієї категорії, дано визначення суті трагічного, характерів трагічних героїв, мети зображення трагічного взагалі. У розумінні Арістотеля для трагічного властива наявність певних ситуацій, в основі яких лежать нерозв'язані суперечності. Саме вони є причиною загибелі героя, трагічного за характером. На думку вченого, героєм трагедії не може бути звичайна людина, при цьому вона не може бути і винятковою особистістю тому, що повинне мати веди, здатність до помилок. У "Поетиці" підкреслюється, що трагічність героя визначена заделегідь вищими силами, але конкретне джерело трагічного Арістотель шукає в особистості самого героя, який вимушений вчинити фатальну помилку. З цього випливає і кінцева мета трагедії - "здійснювати шляхом співчуття і страху очищення подібних афектів"¹, тобто глядач повинен пережити катарсис. Теорія Арістотеля стала базою для створення концепції трагічного наступних дослідників цієї категорії.

---

¹Арістотель. Поетика.-М., 1957.-С.70 (переклад мій.-В.А.).

Так, у ряді статей "Гамбургської драматургії" Лессінг визначив мету трагічного, яка полягає у "перетворенні пристре-стей у позитивні нахили"¹. Історичне значення вчення про трагічне у Лессінга полягає в тому, що він зв'язує трагічне з особливостями життя суспільства і психологічними рисами людей. А трактуванням трагічного героя вчений відкрив дорогу теорії трагічної вини, що розвивалась у творчості філософів-ідеалістів 19 ст.

Велике значення для дослідження категорії трагічного має концепція Г.В.Ф.Гегеля, хоча вона досить складна і навіть суперечлива. Ця концепція викладена в "Естетиці", де філософ дає глибокий аналіз таких понять, як трагічний герой, трагічна ситуація, трагічне примирення, трагічна вина і ін. Гегель вперше витлумачив трагічне як різновид художнього пафосу, підкреслив активність трагічного героя, ввів поняття трагічної вини, у якому поєдналися і особиста відповідальність героя за активні дії, і неможливість не здійснювати ці дії, бо їх джерелом є субстанціальна основа в різних сферах життя. Внаслідок такого розуміння трагічної вини характер героя у Гегеля є діалектичним: "трагічний герой винен і одночасно не винен..."². В "Естетиці" вперше було розглянуте питання про трагічне примирення, про можливість трагічного героя зберегти внутрішню свободу, незважаючи на зовнішнє примирення з долею.

Значний вклад у розвиток теорії трагічного внесли українські та російські критики і філософи. Так, Г.С.Сковорода одним з перших звернув увагу на те, що трагічне і комічне перебувають у тісному зв'язку, а іноді й переходять одне в одне, що знаходить відбиток і у мистецтві.

В.Г.Белінський у своїх роботах поглибив аналіз трагічного героя в зв'язку з категорією свободи і необхідності, підкреслив взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього трагізмів, звернув увагу на важливу думку про вплив недосконалості життєвих умов на долі людей, як на одне з джерел трагічного.

¹Лессинг Г.Э. Гамбургская драматургия.-М.-Л., 1936.-С.288 (переклад мій.-В.А.).

²Гегель Г.В.Ф. Эстетика в 4 т.-М., 1981.-Т.3.-С.593 (переклад мій.-В.А.).

У статтях критика отримала розвиток думка Гегеля про суперечність "потягу серця" і морального обов'язку.

У М.Г.Чернишевського виникає новий для теорії трагічного висновок про можливість подолання трагічного, але не через примирення, як вважав Гегель, а через боротьбу із злими силами і перемогу над ними. Герой може загинути, і нерідко дійсно гине у нерівному двобойі з умовами життя, але його боротьба не пропадає дарма. Вона стає основою для діяльності наступних поколінь у боротьбі проти сил зла. Ця думка пізніше отримала розвиток у радянській естетиці в понятті "оптимістична трагедія".

Вчення про трагічне розвивав і А.П.Григор'єв, який перш за все відзначив тісний взаємозв'язок трагедії і комедії, ніби перегукуючись з думками Сковороди з цього приводу. Перехід комедії в трагедію відбувається тоді, коли комедія переслідує нікчемність сарказмом, що може привести до трагічної розв'язки доль героїв.

І.Я.Франко у своїх роботах найбільшу увагу приділив характеристиці трагічного героя. Письменник поділяє трагізм твору на зовнішній і внутрішній і досліджує зв'язок внутрішнього трагізму із зміною подій твору на прикладі "Гамлета" Шекспіра.

Мало цікавих суджень з приводу трагічного є у В.Соловйова. Він підходить до проблеми більш філософськи, переводить джерело трагічного в інший план - одвічну боротьбу ідеального і матеріального, яке ніколи не закінчувалось перемогою реально-матеріального, тому умови для трагічного є практично завжди. Вважало, що В.Соловйов не вважає трагічне нездоланим, обов'язковим. Можливість подолання трагічного він бачить в утвердженні добра конкретною вірою і філософським ставленням до життя.

Майже у всіх дослідженнях минулого категорія трагічного розглядалась на матеріалі драми. Сучасні вчені аналізують цю категорію більш широко, враховуючи і прозові жанри. Це, безперечно, розширює базу дослідження трагічного, бо прозові твори дають можливість розглянути трагічний зміст у більшій кількості епізодів, відтворити трагічне у внутрішньому світі

людини більш переконливо і ґрунтовно, ніж у драмі.

Радянські літературознавці, опираючись на попередників різних епох, здійснювали спроби розвизати теоретичну концепцію трагічного в нових історичних умовах. Довгий час ця теорія розроблялась однобоко, тільки з марксистсько-ленінських позицій і в зв'язку з теорією соціалістичного реалізму, була сильно ідеологізована. Хоч колишня радянська теоретична наука дала чимало цінного, все ж сучасний етап вимагає багатьох уточнень і доповнень, а в ряді випадків і перегляду деяких концепцій, які на сьогодні явно застаріли.

У сучасних дослідженнях намітилось три визначення трагічного. Перше, найбільш широке і загальне формулювання трагічного у житті і в мистецтві дане у роботах К.В.Борева. Дослідник розглядає трагічне як загибель або важкі муки суспільно-значимої особи, обмежує цю категорію тільки боротьбою за передові суспільно-естетичні ідеали. По-перше, що значить передові? А по-друге, з поля зору автора випадають загальнолюдські ідеали і принципи, які у той час взагалі ігнорувались нашою наукою.

Деякі інші значення надають поняттю трагічного Г.М.Поспелов і М.Ф.Іванова, концепції яких багато в чому подібні. Так, Г.Поспелов виділяє і характеризує такі поняття, як трагічний конфлікт, трагічний характер, трагічне ситуація, що дає можливість проаналізувати категорію трагічного більш повно. Але незгоду викликає тлумачення трагічного тільки як суперечності між особистими і надособистісними (суспільними) інтересами. По-перше, трагічне не можна звести тільки до боротьби суперечностей у внутрішньому світі героя. Крім того, дослідник не підкреслює, що необхідною умовою трагічного є неподоланність суперечностей, які ведуть до фізичної або моральної загибелі героя.

Ще одне визначення трагічного обґрунтовано у роботах М.Лазаревої, І.Новик та ін. Так, М.Лазарева зауважує, що у будь-якому випадку трагічне має в основі конфлікт, який носить нерозв'язний характер. А суперечливі сили, що складають суть трагічного в літературі, можуть виступати і як зовнішні

стосовно один до одного, і як зіткнення різнорідних сил у характері окремої особистості. Це визначення найбільш повно відтворює суть трагічного в літературі, вряховує історію досліджень у цій області.

На основі попередніх досліджень у галузі трагічного в дисертації робиться висновок, що трагічне в літературі - це те, чому властиві гострі зіткнення, нерозв'язні суперечності, які ведуть або до фізичної, або до моральної загибелі героїв, чи є до тяжких внутрішніх мук, які також заводять героя у безвихідне становище. Обов'язковість непримиренності суперечностей - головна умова трагічного. При цьому антагонізм може виступати і як зіткнення героя з непоборними силами у навколишньому житті, і тоді виникає трагізм зовнішніх обставин. Коли ж герой відчуває суперечливі переживання, які неминуче ведуть до його болючих страждань, і навіть до загибелі, в такому випадку проявляється внутрішній трагізм, як різновид трагічного.

Основною трагічного в літературі служать трагічні конфлікти, які відзначаються непрученістю, гостротою непоборних протиріч, супроводжуються глибиною психологічних переживань. Герої, які потрапили у трагічну ситуацію, що веде до їх фізичної або моральної загибелі, у безвихідь, є трагічними героями. Суть трагічного героя не залежить від його суспільного статусу, йому не обов'язково бути борцем з силами зла, він може бути їх жертвою. Але це має бути обов'язково людина внутрішньо багата, з великим духовним потенціалом. Обов'язковою умовою трагічного є і те, що в результаті ми відчуваємо співчуття до героя, переживаємо за нього.

Трагічне нерідко співіснує з героїчним. Взаємозв'язок цих категорій відзначається у багатьох сучасних дослідженнях¹, де героїчне розглядається як різновид трагічного. Але такий підхід є не зовсім правомірним. Героїчне - це окрема естетична категорія, яке знаходиться у складному співвідношенні з трагічним. Проблема їх взаємозв'язку досі глибоко

---

¹ Борев Ю.В. О трагическом.-М.,1961., Ломидзе Г. Нравственные истоки подвига.-М.,1975., Чмихало С.І. Героичне в літературі.-К.,1966.

і змістовно не досліджена.

Перший найбільш системний аналіз героїчного знаходимо в "Естетиці" Гегеля. Тут виділено два типи героїзму: героїзм покори і перетворення ситуації. Перший тип Гегель пов'язує з праведним киттям, наближеним до ідеалу, що взагалі дуже важко. Другому типові властивий перетворюючий характер, коли герой завдяки власній волі і активності впливає на хід подій. Цей вид героїзму властивий особам, що потрапляють в екстремальні ситуації, на відміну від першого, він близький до загальнопринятого розуміння і передбачає здійснення неординарних вчинків у неординарних ситуаціях. Доля героїв, які потрапили в такі ситуації, вважає Гегель, найчастіше буває трагічною. Таким чином, для Гегеля героїчне існує у трагічному.

Звертався до аналізу героїчного і В.Г.Белінський. Для нього героїчна особистість - не кожна звичайна людина, а тільки виключна, що здатна на героїчні вчинки. Героїчне і трагічне, як вважає критик, - це взаємозв'язані, нероздільні категорії. Суть героїчного він вбачав у видатних вчинках, у загибелі великої особистості, яка служила здійсненню важливих законів буття.

Заслужують уваги і дослідження Ал.Григор'єва. Героїчне він трактує як одноразовий порив людини, що на підомі зусиль фізичних і моральних сил (у свій "зоряний час") здійснює героїчний подвиг. В роздумах Ал.Григор'єва є новаторське на ті часи думка про те, що героїчне може обійтись без трагічного, загибель героя не є обов'язковою. Особистість у героїчному напруженні сил може досягти бажаного, і хоча це напруження пов'язане з важкими муками, але герой може залишитися живий. Це твердження в ті часи не привернуло уваги дослідників.

Цікаві спостереження з приводу героїчного є в Лесі Українки, яка при аналізі літературних творів торкнулася цієї категорії. Героїчне - вічна категорія, стверджувала поетеса, бо воно викликається певними обставинами боротьби, без якої життя є неможливим. Героїчне передає естафету спадковості від одного покоління до інших, тим самим зв'язуючи

історію з сучасністю і майбутнім. Тому, незважаючи на певні відмінності кожного конкретного героїчного характеру, всім їм властиві і спільні риси загальнолюдського масштабу.

Думку про те, що героїчне є формою прояву трагічного поділяє і більшість сучасних вчених (К.Борев, М.Лазерев, М.Матвійчук та ін.). Заслужовує уваги точка зору на суть трагічного, яке обґрунтоване в роботах С.Борзунова, К.Петровського, Г.Ломідзе та деяких інших. Дослідники вилучають у цю категорію і героїзм довготривалої буденної роботи, яке позбавлене зовнішнього ефекту, але вимагає максимального напруження зусиль. Відзначається, що поняття героїчного вилучає і міцність духу, і моральну велич, і перемогу совісті, яке є своєрідним внутрішнім подвигом.

У дисертації особливе увагу звертається на те, що героїчне у житті і в літературі дієсно найчастіше пов'язане з трагічним. Але ці категорії не едвантні. Кожен окремий героїчний характер може уникнути загибелі або важких страждань. Героїчне у такому випадку не є трагічним. Разом з цим мають місце і такі трагічні ситуації, які не завжди ведуть до героїчних дій. Автор дисертації вважає, що героїчне і трагічне є самостійними естетичними категоріями, які не можна ототожнювати..

Д р у г и й   р о з д і л "Трагічні конфлікти в повістях В.Бикова 80-х років" присвячений дослідженню трагічно суперечливих ситуацій та конфліктів, які зображені в повістях "Знак біди", "Кер"ер", "В тумані". Тут показано, як розвивав В.Биков традиції воєнної прози "нової хвилі", які нові аспекти відкриває письменник у зображенні трагічних конфліктів. У дисертації відзначається, що конфлікти, які лежать в основі останніх повістей В.Бикова, трагічні і по суті, і по напруженню розвитку, і по розв'язці. При цьому певний трагічний конфлікт має свою особливість прояву. В одному випадку цей конфлікт змальовується як зображення прямої боротьби протилежних сил і характерів, в другому - як емоційне вираження різних ідей і почуттів, в третьому - як відтворення суперечностей морального чи психологічного стану, а часто і як сполучення цих проявів разом, або як їх своєрідне переплетення.

Трагічний пафос повістей В.Бикова, як і попередніх творів Г.Бакланова, Ю.Бондарева, К.Воробйова та ін., зумовлений перш за все тим, що події розгортаються в основному в воєнний час: головне джерело трагічного пафосу - війна як соціальне і духовне потрясіння суспільства. Але особливість втілення цього пафосу через трагічні конфлікти у останніх повістях В.Бикова полягає у тому, що не тільки ззовні викривається війна, але й зсередини, оцінкою тих, кому вона завжди була чужою і кому завдала найбільше горя і втрат, тобто оцінкою простих людей, народу. У роботі проводиться порівняння повісті В.Бикова "Знак біди" і Є.Носова "Усвятські шоломоносці". Є.Носов зображує трагізм простих людей через дослідження їх життя і внутрішнього стану у перші дні війни. Василь Биков змальовує більш напружену ситуацію, він продовжує аналіз зовнішніх і внутрішніх конфліктів суто мирних людей під час окупації, переконливо і правдиво прослідковує їх внутрішню еволюцію.

Особливість трагічних конфліктів "Знак біди" у тому, що війна не тільки порушує звичний плін життя Петрока і Степаниди, але й пробуджує в них якісь підсвідомі внутрішні сили і суперечності душі, про які вони раніше і не підозрювали, що і приводить до трагічних для героїв наслідків. Першу таку внутрішню суперечність вони відчують після приходу поліцейських. Петрок, хоч і ненавидить ворогів, але не хоче відкрито показувати це і вирішує: "хак-то переждать лихов время, затеится, притихнуть"¹. Степанида думає, що принижувати себе не дозволить нікому, незалежно від ситуації. Саме її висновок "не дозволити принижувати себе" стає основою для наступної конфліктної ситуації, у ході розвитку якої акценти переносяться на внутрішній стан Степаниди і Петрока. Внутрішня колізія їх характерів створює своєрідну силу двигуна подій повісті. Так проходить злиття зовнішнього і внутрішнього конфліктів, від чого вони набувають життєвої і художньої повноти.

У дослідженні показано, як реакція на одні і ті ж сюжетні епізоди розкриває своєрідність характерів героїв, як повороти сюжету виявляють і авторську позицію, і загальну ідею

¹Биков В.В. Знак беды. - Минск, 1969. - С.34. Далі в тексті вказано сторінки цього видання.

повісті. Внутрішня суперечність між подружжям, що намітилась спочатку, знімається своїм життям, жорстокими обставинами війни. Своїми кінцевими вчинками і нерішучий Петрок, і відвекне Степаниде прискорюють розв'язку трагічного конфлікту. А в роздумах Степаниди можна прослідкувати мотивацію її поведінки у конфліктних ситуаціях. Насилля єдиним натурі героїв, але вони поставлені життям у такі умови, коли загальнолюдські норми виявились знівеченими. Тому і приходять Степаниде до висновку після загибелі Петрока, що в тій ситуації "человеческая доброта перед злом бессильна, зло считается лишь с силой и страшится лишь наказания..." (235). Наміри, мрії, дії героїв і концентруються навколо головного конфлікту повісті, і ніби просвітлюються на його тлі. Внутрішні і зовнішні конфлікти глибоко психологізуються письменником, отримують переконливу мотивацію обставинами попереднього життя героїв. Взаємодія зовнішніх і внутрішніх конфліктів повісті створює єдину, взаємозумовлену у всіх ланках розповідь, яке розкриває глибини особистих і соціальних трагедій.

У дисертації підкреслюється, що трагічний конфлікт лежить і в основі повісті "Кер"ер", але його характер, розвиток і вирішення дещо інші, ніж у "Знаку бідн". Уваге акцентується в основному на внутрішньому станові героя, який співвідноситься з зовнішніми трагічними ситуаціями. При цьому персонажі часто поставлені війною в такі умови, коли вони змушені здійснювати вчинки, які не завжди залежали від їх моральних переконань, від їх вибору. І навіть сам вибір ці умови робили неможливим. Таке вирішення трагічного конфлікту особливо чітко прослідковується на прикладі долі головного героя Агеева, який усвідомлював, що "в такое время его вынужденное безделье было почти преступным. Когда война оборачивалась такой бедой, он не имел праве сидеть сложа руки"¹. І герої прагне змінити ситуацію, боротися з ворогами навіть у такому важкому становищі, але воєнні обставини розпоряджаються його долею по-своєму: Агеев вимушений дати розписку поліції

¹Быков В.В. Карьер.-М., 1989.-С.27. Далі в тексті вказано сторінки цього видання.

про співробітництво, що приводить до ускладнення ситуації і розвитку ще одного внутрішнього конфлікту. Своєрідність трагічних конфліктів повісті полягає і в тому, що протягом оповіді звучить мотив фатальних випадковостей, трагічної визначеності долі героїв, який зумовлює ті чи інші трагічні конфлікти. І доля, і різні, на перший погляд, випадкові збіги протистоять Агееву. Але зовні випадкові збіги обставин несправді були виявом того, що мало обов'язково трепитись, трагічні випадковості просто прискорюють трагічну розв'язку конфлікту.

У "Кер"ері" трагічні конфлікти пов'язані не тільки з образом головного героя, але й з іншими персонажами - Марією, Береновською, Семеновим. Так звані другорядні герої є другорядними тільки по кількості епізодів, у яких вони діють. Насправді з ними пов'язані не тільки важливі сюжетні ходи, але й суттєві концептуальні положення твору. Те, що розв'язка деяких трагічних конфліктів не завершується смертю героя, ще раз свідчить, що фізична загибель не є обов'язковою умовою трагічного.

В основі повісті В. Бикова "В тумані" також лежить трагічний конфлікт, який тісно пов'язаний з психологічними проблемами твору. У дисертції відзначається, що ті питання, яких письменник торкався у попередніх творах, у цій повісті більш поглиблені, психологізовані. Так, проблема вибору в екстремальних умовах у даній повісті набуває нових аспектів і її розуміння тісно пов'язане з проявом трагічного і героїчного на війні. Нескладна фабула повісті стее основою для глибокого психологічного конфлікту, вирішення якого несподівано трагічне для всіх героїв, причому загибель "зрадника" Сушені виявляється героїчною, на відміну від смерті партизана Войтика. В повісті "В тумані" на перше місце висунутий саме внутрішній трагізм, який багато у чому зумовлює зовнішні конфліктні ситуації, а не навпаки, як це було у воєнних повістях представників "нової хвилі". Найбільш виразно таке зумовленість прослідковується у почуттях Сушені і Бурова. Так, внутрішній конфлікт Сушені при підготовці диверсії завершується згодом

героя підтримати товаришів: "Сушня сразу был против... но ему не хотелось предстать в их глазах трусом, или хуже того, немецким прислужником. И он согласился".¹ Вороги розкривають вину ватців аварії, заарештовують їх, таким чином створюється зовнішня трагічна ситуація, яка згодом переростає у конфлікт. Так само внутрішній конфлікт Кості Бурова приводить до того, що він довго тягне з виконанням наказу. Цей інтуїтивний опір непродуманому розпорядженню приводить до перестрілки з ворогами і смертельного поранення самого Кості. Внутрішній конфлікт Бурова аналізується в порівнянні з внутрішнім конфліктом героя повісті В.Кондратьєва "Сашко". Внаслідок цього видно своєрідність конфліктів, зображених В.Биковим, їх загостреність, ускладненість, психологізацію. Помітно, що у повісті "В тумані" на першому місці знаходиться не стільки трагедія вибору, як у попередніх творах, скільки трагедія недовіри, яка властива для історії колишніх радянських народів. Саме трагедія недовіри є однією з основних причин головного трагічного конфлікту повісті.

Хоч трагічні конфлікти у повістях Василя Бикова 80-х років зумовлені в першу чергу воєнними обставинами, але розвиток і вирішення їх є різним і залежить від ідейного і психологічного змісту кожного твору, від морально-етичних проблем, які втілені в образах головних героїв. Цінність художньо розроблених конфліктів повістей 80-х років не тільки у тому, що вони надають оповіді динаміки, еднають у одне ціле сюжетні ланки і деталі, сприяють більш повному розкриттю характерів, але й у тому, що вони дають можливість проникнути у більш глибокі життєві пласти, загострити увагу на важливих проблемах сьогодення. У цих творах помітна тенденція не просто об'єднувати конфлікти зовнішні і внутрішні, а взаємно збагачувати їх один одним. Письменник прагне не стільки зобразити зовнішню ситуацію основою для глибоких внутрішніх колізій, але і максимально психологізувати самі зовнішні обставини.

¹ Биков В.В. В тумане // Дружба народов. - 1967. - № 7, - С. 32-33. Делі в тексті вказано сторінки цього видання.

У третьому розділі "Трагічні і героїчні характери в повістях В.Бикова 60-х років" відзначається, що саме в образах персонажів категорії трагічного і героїчного знаходять повне і різнобічне втілення. Тут прослідковується еволюція письменника в напрямку поглиблення моральних проблем, ускладнення цих проблем, максимального наближення їх до загальнолюдських цінностей. На відміну від воєнної прози "нової хвилі", вперше в повістях 80-х років В.Биков прослідковує суть таких людей, чий життєвий філософії він осуджує. Письменник не просто викриває їх, а досліджує, чому, з яких причин людина здатна переступити через совість, порядність. Якщо у попередніх воєнних творах героїчне і трагічне найчастіше співпадали в характерах героїв, то в останніх повістях В.Бикова трагічний характер є не обов'язково героїчним і навпаки.

Без сумніву, є трагічними характери головних героїв повісті "Знак біди" Степаниди і Петрока Богатько. Трагічність полягає і в зовнішніх діях героїв, і у внутрішній колізії їх характерів. То очима Петрока, то очима Степаниди оцінюються всі події повісті, і це є одним із засобів розкриття їх характерів. Сильний і вольовий характер Степаниди примушує її часто діяти імпульсивно, але безкомпромісно, що прискорює трагічну розв'язку її долі. Ще перший конфлікт з поліцейськими свідчить про те, що Степанида не буде терпіти зущення. І хоча розумом героїня усвідомлює, що краще не перечити ворогам, але почуття презирства до них перемагає, і вона досить зухвало розмовляє з ними, не підкоряється наказам. Поведінка Степаниди не змінюється і у наступних конфліктних ситуаціях, вона видоє молоко в траву, але не віддає ворогам, викрадає у них гвинтівку. Смерть пастушки Янки зетіняє радість від вделої помсти, і героїня приходить до усвідомлення того, що її трагічне життя мало залежить від її особистої волі. Але при цьому саме від неї залежить головне: чи підкориться вона обставинам, зредить своїй моралі, чи залишиться вірною законом людяності. Фінал повісті, коли Степанида згорєє у власній осидбі, робить її образ трагічним і героїчним одночасно. Вона не підкоряється обставинам, хоч розуміє, що може загинути

у нерівній боротьбі, і гине, внутрішньо не зрадивши собі.

Трагічним є і характер Петрока, яким пережив чимало внутрішніх суперечностей, зовнішніх випробувань, і також загинув, виявляючи протест ворогам. Те, що характер Петрока є трагічним, не викликало сумнівів у дослідників, але чи є його характер героїчним? Аналіз повісті дає підстави для висновку про героїчність Петрока, хоч його героїзм є дещо іншого ґатунку, ніж Степаниди. Петрок і Степанида ніби ілюструють два типи героїчного характеру, які виділив Гегель: героїзм покірності (властивий Петрокові) і героїзм створення і перетворення ситуації (притаманний Степаниді). Петрок завжди живе по законам совісті, але не завжди може протистояти обставинам. Але коли ці обставини підривають основи його моральності, герой перестав бути покірним. Так трапилось у фіналі повісті, коли Петрок опинився у екстремальній ситуації, у якій покора обставинам передбачала зраду моральних принципів. Тоді герой зусиллям волі змінює ситуацію, проявляє стійкість: "он думал, что милости у них не попросит, как бы не довелось ему худо" (213-214). Отже, характери Степаниди і Петрока є одночасно і трагічними, і героїчними.

У повісті зображується характер, який є трагічним, але не героїчним. Це Василь Гончарик, про якого читачі дізнаються із спогадів Степаниди. Його характер трагічний, бо Василь переживає важкі внутрішні муки і гине внаслідок суперечностей між особистим і суспільним, які герой не мав відваги і душевної сили розв'язати в тих умовах. Характер цього персонажу позбавлений героїчних рис, так як коли він усвідомив несправедливість того, що відбувалось, не зміг їй протистояти. Самогубство Гончарика – це своєрідний протест, але пасивний, такий, що нічого не змінив ні в його долі, ні в долі жертв несправедливості.

Своєрідно переплітається трагічне і героїчне у характерах героїв повісті "Кар"єр". В аналізі психології головного героя – ключ до розуміння його трагічності. У дисертації проводиться аналіз внутрішніх монологів Агеева і внутрішніх монологів героїв повістей "П"ядь землі" Г.Бекленова, "Нагрудний

знак ОСТ" В.Сьоміна. У ході аналізу показано, як розвиває і ускладнює В.Биков цей засіб психологічної характеристики. Для внутрішніх монологів Агеєва характерне властивість, яке дає можливість глибше дослідити глибини душі персонажу: протиріччя між свідомим і підсвідомим. Герой хоче діяти за велінням розуму й почуття обов'язку, але наслідок його свідомих дій виявляється часто таким, яким його передбачала інтуїція, а не розум.

Агеєв залишається живий, при цьому його доля і характер є внутрішньо трагічними: герой пройшов через жорстокі випробування війни, пережив втрату коханої, власний розстріл тощо. При зовнішньому благополуччі у його післявоєнному житті постійно підсвідомо присутні муки хворі совісті, які і зумовили розкопки кр"єру. Образу Агеєва властиве, таким чином, внутрішня трагічність, яка позбавлена героїчності. Персонаж є героїчним скоріше у своїх намірах, ніж у діях. Створюючи образ цього героя, В.Биков відходить від спрощеного розуміння трагічного і героїчного, намагається розкрити їх складну діалектику.

Трагічні і героїчні риси притаманні образу Марії. Трагічне суперечливість останнього вчинку дівчини підкреслює героїчність її характеру: вона сміливо ризикувала для загальної справи, а коли потрапила до рук фашистів, мужньо витримала тортури, нікого не зрадила. Трагічно-героїчним є характер Берановської. У всіх екстремальних ситуаціях совість і добро-життєві орієнтири героїні. Вона переживає багато кривди, втрат, страждань у житті, але не озлоблюється, не зраджує людяності і милосердя. У цьому і проявляється велич її характеру.

Характери трьох головних героїв повісті "В тумані" зображені в основному засобами внутрішнього психологізму (самоаналіз героїв, який включає антагонізм душевних почуттів, спогади). У дисертації підкреслюється, що найбільш трагічним виявляється саме характер Судені, якого всі рехують зрадником. Герой розуміє трагізм свого становища, це стає джерелом його переживань і роздумів. Несправедливий вирок партизан Суденя сприймає як неминучість:

Україна, 1988
В. Стефаніка
АН України

придете, - сказав Суцєня с явним надломом в голосе" (9). Основна причина цієї ситуації - трагедія недовіри, яка скалічила долі багатьох людей до війни і у воєнне лихоліття. У творах Г.Бекланова, В.Сьоміна, В.Курочкіна та інших у деяких епізодах згадувалось, що не все було благополучно у довоєнному житті, що підозрілість і недовіра були нормою ставлення до людей. Василь Биков досліджує більш глибоко і трагедію недовіри, її вплив на формування характеру людини, на їх психологію і її наслідки у воєнний час.

Трагічність характеру і долі Суцєні досягає апогею у фінальній сцені, коли гинуть партизани, яким доручено було виконати вирок. Суцєня залишається один. Але від цієї свободи ще пронизливішою видається трагедія героя, який розуміє, що незалежно від того, буде він живий, чи загине, тавро зрадника залишиться на ньому. І все ж Суцєня вибирає смерть, бо вважає, що його смерть дещо зменшить ганьбу для дружини і сина, та й "жити по совести, як все, на рівних с людьми он больше не мог, а без совести не хотел" (63). Образ героя безперечно трагічний, при цьому його можна вважати і героїчним. І не тільки тому, що при тортурах він нікого не зрадив. Уся подальша поведінка Суцєні, збережена моральність у всіх життєвих ситуаціях надають його характеру рис трагічності.

І трагічні, і героїчні риси властиві характеру Кості Бурова. Суперечності внутрішнього життя партизана створюють з часом трагічними, тим самим надають трагічності його характеру. З кожним новим витком подій у душі Кості росте бажання не розстрілювати Суцєню, і це почуття вступає у протиріччя з розумінням військового обов'язку і підпорядкуванням наказу командира. Внутрішні вагання героя ведуть до загострення ситуації і до його загибелі. Це робить образ Бурова глибоко трагічним, а героїчності йому надають слідування голосу совісті і порядності у всіх життєвих ситуаціях.

У роботі підкреслюється, що з трагедією недовіри пов'язана і доля третього героя - Бойтика. Але тут не йому не довіряють, а він сам, вихований у атмосфері загальної підозрілості сталінського часу, нікому не довіряє. І тим самим

виявляється надщербленим духовно, обездоленим, хоча сам цього не усвідомлює. На відміну від Бурова, Войтик не знає вагень щодо вироку Суцєні і піклується тільки про себе у всіх скрутних ситуаціях. Покирає він нікчемною істотою, продуктом і жертвою свого часу, що знімає з його фігури ореол трагізму. У дослідженні відзначається особливість героїчних характерів Суцєні і Бурова. Вони позбавлені зовнішньої яскравості, відсутні у їх діях самовіддані поривання і високі слова. Довготривала екстремальна ситуація перевіряє міцність життєвих принципів героїв, збереження яких і є для В.Бикова у даному випадку виявом героїчного характеру.

Складні трагічні ситуації, які зображені в останніх повістях Василя Бикова, мов лекмусові папірці, проявляють кожного героя, випробовують на міцність його моральні якості, виявляють справжню суть характеру. Персонажам, які витримують випробування, властиві риси трагічного і героїчного. Є в даних повістях і трагічні характери, які позбавлені героїчних рис (Гончарик, Агєєв). А образом Войтика письменник доводить, що не кожна загибель на війні є свідомством справжньої трагедії. Для Василя Бикова є дуже важливими моральні критерії трагічного, і це його важливий внесок у художнє втілення цієї категорії.

Головне суть в и с н о в к і в роботи полягає ось у чому:

У восьмидесятих роках лише Василь Биков з письменників "нової хвилі" зберіг відданість війсьній тематиці. Його повісті останніх років "Знак біди", "Кар"єр", "В тумані", як і попередні твори військової прози, мають трагічний характер. Але погляд письменника на проблему трагічного на війні у деякій мірі змінився, трактування трагічних ситуацій і конфліктів у даних повістях дещо інше, поглибилась також психологічна розробка сюжетів. Трагізм зображених митцем конфліктів полягає у тому, що герої волею суворих воєнних обставин вимушені здійснювати вчинки навіть всупереч своїм внутрішнім спонуканням. Новим є і те, що В.Биков в кожній з останніх повістей досліджує нетипове для попередньої прози питання "свої проти

своїх". Саме це протиборство багате в чому зумовлює трагічні конфлікти в творах 80-х років, підсилює їх моральний зміст. Все ж трагічні конфлікти мають і певні особливості у кожній повісті, які висвітлюють ту чи іншу їх властивість.

В останніх повістях Василь Биков художньо змельовує трагедію недовіри, її вплив на долі людей. Деякі епізоди, пов'язані з цією трагедією, присутні у повістях Г.Бекланова, В.Сьоміна, Ю.Бондарєва, В.Курочкіна. Але В.Биков відтворює трагедію недовіри не епізодично, а глибоко і всебічно досліджує її вплив на формування характеру і психології людини, наслідки трагедії, які проявлялись у воєнний час. Письменник зображує ситуації, в яких саме трагедія недовіри зумовлювала поведінку героїв, їх думки, ставлення до оточуючих. Художнє дослідження трагедії недовіри у повістях 80-х років показує, що вона торкнулась кожної людини, склалася доля багатьох, негативно вплинула на формування не одного покоління. Тому аналіз трагедії недовіри, який пов'язаний з образами Барановської, Агеєва, Сущені, Бурова, Воитика, набуває особливого змісту, розкриває грані трагічного, як суттєвої сторони життя народу.

При аналізі повістей восьмидесятих років помітно, що творчість Василя Бикова розвивалася в напрямку поглиблення інтересу до моральних проблем, ускладнення цих проблем, максимального їх наближення до загальнолюдських цінностей. Вперше письменник не просто викриває, а досліджує психологію зради, відступництва. Якщо у попередніх творах героїчна і трагічна найчастіше співпали в характерах героїв, то в останніх повістях питання про співвідношення цих категорій не вирішується письменником однозначно: долі одних героїв (Степаниди, Петрока, Барановської, Марії, Сущені, Бурова) одночасно і трагічні, і героїчні. Долі інших, хоча і закінчуються смертю, позбавлені не тільки героїчних рис, але й справжнього трагізму (Воитик). Складнішим є зв'язок трагічного і героїчного на прикладі долі Агеєва. Випробування, які переживає він під час війни, носять гостро драматичний характер, який переростає у трагічний. Але героїчною поведінку цього

героя незвети не можна, він не витримує інколи натиску обставин, стає їх жертвою, не проявляє сили духу.

На відміну від попередньої воєнної прози, в останніх повістях В. Бикове провідним є саме внутрішній світ героїв, це веде до психологічної глибини трагічних колізій, підкреслює величність чи ницість персонадів.

У дослідженнях вчених різних епох героїчне і трагічне трактувались як взаємозв'язані і навіть тотожні категорії. Дійсно, ці категорії досить тісно взаємозв'язані, і героїчне є окремий випадок і одне з конкретних форм прояву трагічного. Але героїчне можливе і поза трагічним, а трагічне може бути позбавлене героїчного. Ці категорії взаємозв'язані, але не адекватні. Повісті Василя Бикове 80-х років допомагають це зрозуміти.

Основні положення дисертації отримали відображення у таких публікаціях:

1. Трагическое и героическое в повести В. Бикове "В тумане" // Литературознавство.-1998.-№ 1.-С.72-81.
2. Средства психологического анализа в повестях В. Бикове 80-х годов // Львівський університет.-Львів, 1998,-24 с.-Деп.2429.-ДНТБ України.-15.12.98.

Valentina Gluzytskaya. The tragic and heroic in the stories of V.Bykov written in the 80-ies.

Dissertation is presented for a Candidate's degree (Philology) - speciality 10.01.01 - Russian Literature, the T.Shevchenko Institute of Literature under the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1994.

The thesis submitted to the defence deals with the problem of peculiarities of correlation between the tragic and the heroic in V.Bykov's stories written in the 80-ies: "Omen", "Sand-pit", "In a haze". The work in question analyses the place of V.Bykov as a writer of a new wave in the evolution of war prose. It has been admitted that V.Bykov developing the traditions of G.Baklanov, Yu.Bondarev, K.Vorobyov, B.Vasilyev and others in his latest stories, treats the notion of the tragic and heroic in his own way. The evolution of writer's prose is characterized by deep psychological insight to analyse profoundly the tragic conflicts of war under conditions of occupation and guerrilla life. Hence there is rather a new treatment of the correlation between the tragic and heroic: not everything which is tragic is heroic and vice versa.

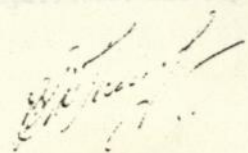
АННОТАЦІЯ

Глузицкая В.А. Трагическое и героическое в повестях В.Быкова 80-х годов.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - Русская литература, Институт литературы им.Т.Г.Шевченко НАН Украины, Киев, 1994.

Защищается рукопись, в которой анализируется место В.Быкова в эволюции военной прозы "новой волны", раскрывается своеобразие воплощения трагического и героического в его повестях 80-х годов "Знак беды", "Карьер", "В тумане". Определено, что в последних повестях В.Быков развивает традиции Г.Бакланова, Ю.Бондарева, К.Зоробочова, Б.Васильева, и других, иначе трактует понятия трагического и героического характера конфликта. Эволюция прозы писателя отмечена усилением психологизма, углубленным исследованием трагических конфликтов войны в условиях оккупации, партизанской жизни. Отсюда несколько новое трактование соотношения трагического и героического: трагическое не всегда героично и наоборот.

Ключові слова: трагічне, героїчне, конфлікт, характер, сюжет, психологічний аналіз.

Valentina Olshchaya. The tragic and heroic in the stories of V. Bykov written in the 30-ies.

Dissertation is presented for a Candidate's degree (Philology) - speciality 10.01.01 - Russian Literature, the T.Shevchenko Institute of Literature under the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1994.

The thesis submitted to the defense deals with the problem of peculiarities of correlation between the tragic and the heroic in V. Bykov's stories written in the 30-ies: "Oman", "Sand-pit", "In a base". The work in question analyzes the place of V. Bykov as a writer of a new wave in the evolution of war prose. It has been admitted that V. Bykov developing the traditions of G. Bachelov, M. Bondarev, I. Vasilevich, I. Vasiliyev and others in his latest stories, treats the notion of the tragic and heroic in his own way. The evolution of writer's prose is characterized by deep psychological insight - he writes profoundly the tragic conflicts of war under conditions of occupation and guerrilla life. Hence there is rather a new treatment of the correlation between the tragic and heroic: not everywhere what is tragic is heroic and vice versa.

КРИТИКА

Григоренко С.А. Трагическое и героическое в повестях В. Быкова 30-х годов.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - Русская литература, Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 1994.

Защитается диссертация, в которой анализируются место В. Быкова в эволюции военной прозы "новой волны", раскрываются особенности взаимодействия трагического и героического в его повестях 30-х годов "Оман банды", "Дары", "Пустыня". Определено, что в повестях повестях В. Быкова развивается традиция Г. Бачелова, М. Бондарева, И. Васильева, Е. Васильева, и других. Также трактует понятие трагического и героического взаимодействия. Эпохе прозы посвящена отдельная глава с психологическим, углубленным исследованием трагических конфликтов войны в условиях оккупации, партизанской жизни. Отдельно несколько нововведений соотношения трагического и героического: трагическое не всегда героично и наоборот.

Упомянуты также: трагичное, героичное, конфликт, характер, сюжет, композиция и др.

Av 31.211

156190

AB 31.213

AB 31.213